

Ruşen Keleş'in Birikiminden Geleceğe: Türkiye'de ve Dünyada Kentleşme ve Yerel Yönetimlere Dair Dönüşümleri Okumak

*

Tolgahan Aydın¹

ORCID: 0000-0002-8575-1270

Osman Savaşkan²

ORCID: 0000-0003-0683-3006

Mustafa Kemal Bayırbağ³

ORCID: 0000-0001-9094-6964

Öz

Bu çalışma, Ruşen Keleş'in çalışmalarından yola çıkarak, Türkiye'de ve dünyada kentleşme ve yerel yönetimlere dair dönüşümlerin değerlendirmesini yapmaktadır. Çalışmanın temel amacı, Keleş'in kentleşmenin ve kentleşme yönetiminin kurumsallaştırılmasına dair inşa ettiği tamamlanmamış cumhuriyetçi projenin temel izleklerinin, geleceğe dair dönüşümleri anlamada ve yeni araştırma konuları/sorunları oluşturmada ne yönde yol gösterici olabileceğini tartışmaya açmaktır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Keleş'in kentleşme ve yerel yönetimler alanındaki bazı çalışmalarının ana hatları üzerinden, kent(leşme) yönetiminin kurumsallaşmasının aksayan yönlerini ve mevcut problemlere yönelik politika önerilerini ortaya koymuştur. İkinci bölüm, Keleş'in birikiminin kentsel alanlardaki mevcut dönüşümlerin analizine olan katkılarını içermektedir. Üçüncü ve son bölüm de Keleş'in birikiminin Türkiye'de güncel kentleşme ve yerel yönetimler tartışmalarına sunabileceği katkıları tartışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ruşen Keleş, Kentleşme, Cumhuriyetçi Kentleşme, Yerel Yönetimler, Katılım.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, E-mail: taydiner@pau.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, E-mail: osman.savaskan@marmara.edu.tr

³ Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, E-mail: bayirbag@metu.edu.tr

From Ruşen Keleş's Experience to the Future: Understanding Transformation of Urbanization and Local Governments in Turkey and in the World

*

Tolgahan Aydiner⁴
ORCID: 0000-0002-8575-1270

Osman Savaşkan⁵
ORCID: 0000-0003-0683-3006

Mustafa Kemal Bayırbağ⁶
ORCID: 0000-0001-9094-6964

Abstract

This study evaluates the transformations of urbanization and local governments both in Turkey and the world based on the studies of Ruşen Keleş. The main purpose of the study is to discuss how the basic themes of the unfinished republican project built by Keleş on the institutionalization of urbanization and governance of urbanization can guide to understand future changes and create new research topics/problems. The study consists of three parts. The first part has revealed the failing aspects of the institutionalization of urban(ization) governance and policy proposals for current problems in Turkey based on the outlines of urbanization and local government studies of Keleş. The second part includes the contribution of Keleş's experience to the analysis of current transformations in urban areas. The third and last part discusses the contributions of Keleş's experience to the current urbanization and local governments debates in Turkey.

Keywords: *Ruşen Keleş, Urbanism, Republican Urbanization, Local Governments, Participation.*

⁴ Assist. Prof. Dr., Pamukkale University, E-mail: taydiner@pau.edu.tr

⁵ Assist. Prof. Dr., Marmara University, E-mail: osman.savaskan@marmara.edu.tr

⁶ Assoc. Prof. Dr., Middle East Technical University, E-mail: bayirbag@metu.edu.tr

Giriş: Ruşen Keleş'in Birikimi ve Kentsel Tahayyülünün Alamet-i Farıkası

Kentleşmenin küresel bir olgu haline geldiği 2000'li yıllardan itibaren, bölüşüm mekanizmalarındaki adaletsizliklerin derinleşmesi, tüketim odaklı toplumsal yaşamın genişlemesi, inşaat odaklı sermaye birikim süreçlerinin kentsel alanları büyük şantiyelere dönüştürmesi ve kentleşmenin fiziksel ve demografik açıdan sınırlara dayanması, Türkiye'de kentler adına ciddi yönetim problem(ler)i yaratmakta (Bayırbağ, 2013a, 2022; Ağırdır, 2020) ve kentsel alanlardaki kriz(ler)i derinleştirmektedir (Bayırbağ ve Penpecioglu, 2017). Öte yandan, Türkiye'de 2004 sonrası gerçekleşen yerel yönetim reformları, merkezi yönetimin yerel uygulamalar üzerindeki vesayetini arttırmış; özellikle belediyelerin mekânsal müdahale süreçlerindeki yetki ve sorumluluklarını sınırlandırmıştır (Savaşkan, 2017). Sosyal politika süreçlerinin formel biçimde kurumsallaş(a)madığı böyle bir siyasa ortamında da yerel yönetimler, kent yoksullarının bağımlılık ilişkilerini pekiştiren enformel birlikteliklerin araçları haline gelmektedir (Bayırbağ, 2013a). Tüm bu süreçlerin sonunda da yerel düzeydeki katılımcı mekanizmaların işlerlikleri giderek daralmaktadır (Yalçın, 2019).

Bu çalışmada, kentleşme ve yerel yönetimler alanına önemli katkılar sunan Ruşen Keleş'in çalışmalarından⁷ yola çıkılarak, Türkiye'de kentleşmeye ve yerel yönetimlere dair dönüşümlerin okumasının yapılması amaçlanmaktadır. Keleş'in çalışmalarının temel amacı/yaklaşımı, "kentleşmenin ve kentleşme yönteminin kurumsallaşmasını" *"dönüşümün kendisi üzerinden ve güncel olanı değerlendirerek"* inşa etmek olmuştur. Bu noktada "kamu yararı" kavramını çıkış noktası olarak ele alan Keleş, bir yandan yönetsel reform zorunluluğunu -hukuk devleti ilkesini benimsemiş kamu yönetimi örgütlenmesine referansla- "kuralların/sistemin inşasının" önemi üzerinden kurgulamış; cumhuriyetçi kentleşme projesinin ancak demokratik siyasal kültüre sahip ussal/kentlileşmiş bireylerce işler hale getirileceğini ifade etmiştir. Kentleşme süreçlerine ve yönetsel reformlara yön veren politika tercihlerine de ihtiyatla yaklaşan Keleş, büyükşehirleşme siyasalarının (anakent yönetimi modelinin), yönetişimci uygulamaların ve merkezileşmiş planlama süreçlerinin yerel yönetimlerin özerkli-

⁷ Ruşen Keleş'in 1999 yılına kadar ürettiği eserlere dair kapsamlı bir çalışma, Leyla Kahraman'ın yazarı olduğu, 1999 tarihli "Prof. Dr. Ruşen Keleş'in Yaşamı, Yapıtları, Fikirleri, Uygulamaları ve Türk Toplumsal Yaşamına Katkıları: Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Açısından Bir Araştırma" isimli yüksek lisans tezinde vurgulanmıştır. Tezin dördüncü bölümünde Keleş'in "göç, gecekondu, konut, kent plancılığı, yerel yönetimler, kentsel siyaset, vb." konuları hakkında görüşleri, eserlerine vurguyla sınıflandırılmıştır. Söz konusu çalışma çoğunlukla betimleyici bir yöntem kullanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için ilgili çalışma (Kahraman, 1999) incelenebilir.

ğini ve kamu yararını zedeleyen sonuçlarına yoğunlaşmıştır. Böylelikle a)demokratik siyasal kültürü, b)hukuk devletinin gerekliliğini ve c)kamu yararını gözetebilecek yönetsel bir sistemin varlığını çalışmalarında sıklıkla ve kesin bir vurguyla ele alan Keleş, söz konusu üç bağlamı cumhuriyetçi kentleşme projesinin tamamlanması gayesiyle dönüştürücü bir perspektiften değerlendirmektedir (Keleş, 1993, 2015).

Çalışma girişten sonra üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, dört temel başlık altında Keleş'in çalışmalarının ana hatları tartışılmıştır. Birinci başlık, kamu yararına kentleşmenin temel izleklerini toplumsal alanda ve politika bağlamında ele almaktadır. İkinci başlık, yerel yönetim reformlarının temel dinamiklerini, cumhuriyetçi kentleşmenin yönetsel çerçevesinin inşası üzerinden tartışmaktadır. Üçüncü başlık, Keleş'in kentleşme öngörüsünü/amacını işler hale getirebilecek vatandaş inşasının temel süreçlerine odaklanmaktadır. Dördüncü başlık, yakın dönem kentleşme politikalarına ve yönetsel reformlara Keleş'in ihtiyatla yaklaştığı bağlamları öne çıkarmaktadır. İkinci bölümdeyse, Keleş'in birikiminin 2020'li yıllarda, kentleşme ve yerel yönetimler alanında yeni araştırma ve tartışma eksenlerini mümkün kılacak noktalara değinilmiştir. Kent, kentli, kent-kır karşıtlığı, katılım, temsil gibi kavramların açıklayıcı zeminlerinin zayıflamasına istinaden yeni tartışma soruları üreten bu başlık, 2020'li yıllardaki ayrışma ve farklılaşma yaratan kentleşme süreçlerinin yeni sınıma alanlarını tartışırken; krizden çıkış reçetesi olabilecek yeni ortaklaşma zeminlerine ve olanaklarına da değinmektedir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümü, geleceğe dair dönüşümleri ve tartışma önerilerini, Türkiye'nin güncel kentleşme deneyimi ve yerel yönetimler tartışmaları üzerinden okumaktadır.

Kamu Yararına Kentleşmek: Toplumsal Alanda ve Politika Bağlamında Dönüşümler

Çalışmanın bu başlığı, Ruşen Keleş'in kent, kentleşme, kentleşme ve yerel yönetimler bağlamında ürettiği çalışmalarını analiz ederek, söz konusu çalışmaların temel eğilimlerini ve amaçlarını çeşitli alt başlıklar etrafında sınıflandırmaktadır. Öncelikle Keleş, dönüştürücü perspektifini uygulama alanına odaklı bir biçimde güncel olan üzerinden zeminlendirmekte ve inşa etmektedir. Dolayısıyla, on yıllara yayılan eserleri dönüşümlere şahitlik etmekte ve bu çalışmalar doğrudan "dönüşümün" kendisini çözümlemektedir. Türkiye'nin kentleşme serüveninin kırılmalarını titiz biçimde ele alan Keleş'in vurguladığı zeminler, kentleşme süreçlerinin çelişkilerini ve gerilimlerini açığa çıkarmada oldukça önem taşır. Bu kapsamda, ilk dönüşüm eksenini, toplumsal alandaki ge-

lişmeler oluşturmaktadır. Bu dönüşüm katmanı, Keleş'in eserlerinde yoğunlukla işlenen ilk tema olarak da karşımıza çıkmaktadır. İlk temanın bu olması bir anlamda kaçınılmazdır da, zira emeğin kentleştiği 1960-80 arası dönem (Şengül, 2009) kırsal nüfusun büyük bir kalabalık halinde ve hızlı bir biçimde özellikle büyük kentlere yerleşmesine şahitlik etmiştir. Toplumun coğrafi anlamda bu kadar hızlı yer değiştirmesi, toplumsal fay hatlarının ve toplumu birbirine bağlayan veyahut bir diğerinden ayırıştırıcı kültürel normların keskin bir biçimde yerinden oynamasına neden olmuştur. Artık cumhuriyet idealini inşa etmek, bu ideale uygun vatandaş oluşturmak ve kamu yararını kurmak, kentsel bir mesele haline gelmiştir.

Keleş'e göre kentleşme, salt fiziksel bir dönüşüm olmanın ötesinde, siyasal ve kültürel bağlarıyla ele alınmalı ve sağlıklı kentleşme, -ulaşılması gereken hedef olmalıdır. İdeal kentsel toplumu inşa etmek, modern cumhuriyet düşüncesinin işaret ettiği siyasal normlara koşul olarak sosyo-kültürel uyum ve dönüşümü sağlamakla mümkündür. Bu nedenle kentleşme sorunlarının tahlilinde "kentleşme" meselesi temel bir odak olarak ön plana çıkmaktadır. Keleş için kentleşmenin bir ön koşulu olan kentleşmenin (Keleş, 1995/2015, s. 255) gerçekleş(e)memesi, çarpık/tutarsız kentleşmenin en temel nedenidir (Keleş, 2008a/2015, s. 192, 2010, s. 29-30). 1950'li yıllar sonrasında kentlere yığınlar halinde gelen kırsal nüfusun kentleşmemesi (Keleş, 1994/2015, s. 241, 2011a/2015, s. 228) ve kırsala ait yaşam pratiklerini kentlerde de devam ettirmeleri (Keleş, 1995a/2015, s. 255, 2020, s. 55), Keleş'e göre Türkiye'nin kentleşme problemlerinin başat sorunudur. Kentli, "bir kentsel topluluğa ait olma duygusuna" dayanılarak, Durkheim'ı andıran biçimde, kentteki organik dayanışmayı inşa edecek bir kimse olarak konumlanmalıdır (Keleş, 2013a/2015, s. 31). Zira kentlilik, modern hayatın bir görünümü/boyutu olarak refah içinde yaşamın, sanayileşme sonucu yaratılan istihdamın ve bilimselliği temel alan bir eğitimin (Keleş, 2011a/2015, s. 233) sonucunda inşa edilecektir. Bu noktada Keleş'in eserlerindeki ussal davranmayı bilen kentli vatandaşın ortaya çıkması, hukuk devleti olabilmenin de önemli bir ön koşuludur (Keleş, 2013b/2015, s. 216). Böylelikle Keleş için kentleşmemesi, salt kırsala ait yaşam pratiklerinin kente taşınmasından öte, bir yandan ussal bireylerin etkin katılımıyla inşa edeceği bir evrensel/herkesi kapsayan kamusal alanın ortaya çıkışına ket vurmakta; diğer yandan kırdan kente taşınan gelenekselci/korumacı siyasal temsil mantığı, modern devletin evrensel kamu yararını yasal-ussal bir biçimde yerine getirmesini aksatan bir nitelik taşımaktadır (Keleş, 2000/2015, s. 351, 2012a/2015, s. 236-237). Özellikle salt çıkarları peşinde koşan kentleşmemiş bireylerin kentsel rantları arttırmasına koşul olarak toplumsal bilincin zedelenmesi

(Keleş, 2011a/2015, s. 237) ve gerçek bir (kentsel) demokrasinin tüm mekanizmalarıyla uygulanabilir ol(a)maması (Keleş, 1995b/2015, s. 68, 2011a/2015, s. 236), Keleş için kentleşmenin sağlıklı biçimde ilerlemesinin temel nedenleridir.

Keleş'in yukarıda ortaya konulan çözümlenmeleri; (evrensel) kamusal alanın oluşmasını engelleyen ve kamu yararının güdülmesine ket vuran sorunların kaynağı olarak, kırdan kente göçenleri değil, kentleşmeye yön veren üst ölçekli politikadaki tutarsızlıkları göstermektedir. Dolayısıyla, daha sonra belirteceğimiz üzere, çözüm önerilerini de sistemsal/yapısal düzeyde ve yönetsel düzlemde kurgulamaktadır. Bu anlamda Keleş'in ülkenin kentleşme süreçlerine dair işaret ettiği ilk çelişki, Türkiye'nin sanayileşme süreciyle kentleşme politikası arasındaki uyumsuzlukla ilişkilidir. Sanayileşmeden kentleşmenin kentleri aşırı büyütmesiyle (Keleş, 1976/1993, s. 89, 1994/2015, s. 241, 2011a/2015, s. 228) metropollerde bütünleşmemiş bir kentsel yapı ortaya çıkmıştır (Keleş, 1976/1993, s. 88-89, 1986a/1993, s. 123-125). Özellikle kırdan kente göçlerle kırsal yoksulluk kentlere taşınmış (Keleş, 1986a/1993, s. 123-124, 2008a/2015, s. 191); yoksulluğun yaygınlaşmasıyla da (Keleş, 2011a/2015, s. 232) kentleşmenin toplumsal maliyetleri artmıştır (Keleş, 1986a/1993, s. 123-124). Bu noktada Keleş için sağlıklı kentleşme, "az gelişmişlik problemiyle" birlikte ele alınmalıdır (Keleş, 1978/1993, s. 79-83). Diğer yandan, Keleş için demokrasinin ulusal düzeyde tüm mekanizmalarıyla uygulanabilir kılınması (Keleş, 1995a/2015, s. 258, 1995b/2015, s. 62-68) ve hukuk devletinin araçlarının işler olması da (Keleş, 2013/2015, s. 216) ranta dayalı kentsel politikaların ortadan kalkması için tek seçenektir. Kamu yararı ve toplum yararı kavramları birbirlerinden ayrı düşünüldüğünde, kamu yararı belirli toplumsal sınıfların lehine çalışan bir araca dönüşecektir (Keleş, 2000/2015 s. 342-347).

Keleş için kentleşmeye dair dönüşümlerin içeriğini, salt yerel ve ulusal düzeydeki etkenler ve politikalar belirlememektedir. "Küreselleşme" tartışmaları da kentleşme süreçleri açısından oldukça önem taşımaktadır. Ancak Keleş, küreselleşme kavramına ihtiyatla yaklaşmakta ve neoliberal dönemde sorgulanmadan uygulanmaya çalışılan küreselleşmeci yaklaşımların, kamu yararı kavramının içeriğini boşalttığını ifade etmektedir (Keleş, 2000/2015, s. 346, 2008a/2015, s. 198-199). Çünkü Keleş'e göre Türkiye'de küreselleşme, küresel sermayenin kentlere akışını zorlaştıracak bürokratik engellerin ortadan kaldırılması olarak anlaşılmıştır (Keleş, 2008a/2015, s. 198-202). Küreselleşmenin dayattığı bu türden bir "reform" programı, bir yandan Keleş'in stratejik bir önem atfettiği "kamu yararını önceleyen" yasal-ussal devletin inşasına ket vururken, diğer yandan kamusal hizmetleri özelleştirerek kentaşları müşteriye dönüş-

türmüş (Keleş, 2001/2015, s. 76-77) ve piyasa kurallarının hâkim olduğu kentleşme süreçlerinin temellerini atmıştır (Keleş, 2011b/ 2015, s. 271). Bu türden bir piyasa ve kentsel rant temelli kentleşme süreci, Keleş'in özellikle 1950-1980 dönemine dair tespit etmiş olduğu kentsel siyasetin korumacı-kollamacı (ve kentleşmeyi/evrensel kamusal alanı zedeleyen) niteliğini 1980 sonrası dönemde daha da köklü bir hale getirmiştir. İzleyen bölümde göstereceğimiz üzere Keleş, cumhuriyetçi kentleşmede yerel yönetimlere ve yerel yönetimlerin özerkliğine özel bir rol biçmektedir. Ancak, küreselleşmenin dayattığı türden bir reform mantığının getirdiği âdem-i merkezileşme, Keleş'in öngörüsü ile uyusmamakta ve ilk baştan bu yana eleştirmekte olduğu türden bir kentleşme anlayışını hayata geçirme amacını taşımaktadır. Diğer yandan, özellikle 2010 yılı sonrasında daha da merkezileşen kentsel politika yapımı süreçlerinin meşruiyetini sağlama noktasında da küresel ekonominin yaptırımları giderek artmıştır (Keleş, 2011a). Devletin ve kamu gücünün ikincil plana atıldığı yönetim tartışmalarını da eleştiren Keleş'e göre, yönetişimin biçimsel olarak ele alınmasıyla (Keleş, 2008b/2015, s. 396-397), kentleşme süreçlerindeki özelleştirme gibi piyasa odaklı uygulamalar, kamusal yarar kavramının içeriğini boşaltmaktadır (Keleş, 1986a/1993, s. 140).

Cumhuriyetçi Kentleşmenin Yönetsel Çerçevesini İnşa Etmek

Keleş'in temel çıkış noktası, yinelemek gerekirse; kamu yararına kentleşme ereğidir ve bu ereğe ulaşma süreci ise yasal-ussal bir biçimde yapılacakları yürütecek bir yönetsel çerçevenin varlığını gerektirmektedir. Bu nedenle Keleş, eserlerinin büyük bir çoğunluğunda, kamu yararına uygun biçimde çalışabilecek kurumsallaşmış bir sistemi inşa etme arzusundadır. Bu kapsamda onun yapıtlarında; demokratik siyasal kültür ile (Keleş, 1986a, 1995a, 1998, 2009), hukuk devleti olabilmenin gerekliliğini (Keleş, 1994, 1995a, 2011) ve kamu yararı lehine işleyecek bir sistem inşa edebilmeyi (Keleş, 1976, 2000, 2013a) birbirlerinden ayırabilmek olanaklı değildir. Birbirini tamamlayan bu üç dönüşüm ölçütü, Keleş'in dönüştürücü önerilerini evrensel bir zemine oturtmaktadır. Keleş için kentleşmenin ussal kuralları, demokratikleşmeyi temel alan ulus-üstü kuruluşların metinlerine referansla kurumsallaşabilecektir. Bu nedenle Keleş, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (AYYÖŞ), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa Kentsel Şartı, Heidelberg Çağrısı vb. metinlerin vurgularını, kurumsallaştırmaya çalıştığı kentleşme vizyonu açısından önemli bulmaktadır (Keleş, 1993, 2015).

Elbette, yukarıda anılan metinlerdeki vurguların uygulanabilir olması için de çeşitli aktörlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada, kamu yararına çalışacak

ideal düzeni kurma ve hayata geçirmekte yerel yönetimler, Keleş açısından oldukça önem taşımaktadır. Keleş'in bir demokrasi okulu olarak ele aldığı yerel yönetimler (Keleş, 1990/1993, s. 3, 1995/2015, s. 63), hizmetlerin halka sunumunda en yakın birimler olarak, kentsel demokrasinin inşasında da önemli görevler üstlenmelidir. Bu noktada Keleş, merkezin yerel yapılar üstündeki vesa-yetine kati surette karşı çıkmaktadır (Keleş, 1988, s. 73-74, 2020). Keleş açısından yerelleşme, merkezin politika üretme gücünü olumlu biçimde arttıran bir nitelik de taşımaktadır (Keleş, 1982/1993, s. 239). Yerelleşme, bu anlamda, yasal-ussal devletin içini boşaltmak bir yana, tam da onu güçlendirecek bir stratejiye işaret etmektedir. Yerelleşmeye mesafeli yaklaşan görüşleri eleştiren Keleş, üniter yapının zedelenmemesi gerektiğini vurgularken (Keleş, 2011c/2015, s. 110), bu türden bir hassasiyet taşıyan diğer yerelleşme-karşıtı açıklamalardan farklı olarak, merkez ve yerel kavramlarına bir zıtlık üzerinden yaklaşmaktaki, tam tersine yerelleşmenin demokrasinin ulusal düzeyde tüm mekanizmalarıyla uygulanabilir kılınması işlevine odaklanmaktadır (Keleş, 1995c/2015, s. 141). Merkez ve yerel, birbirlerini tamamlayıcı kavramlar olarak, bir bütünü temsil etmektedir (Keleş, 1990/1993, s. 7). Kamu yararına hizmet edebilecek çoğulcu bir demokrasi de ancak güçlü bir yerel yönetim sistemiyle mümkün olacaktır. Bu kapsamda yerelleşmeyi biçimsel olarak ele almaktan kaçınan Keleş'e göre gerçek bir yerel demokrasi ancak mali özerkliğin var olmasıyla mümkün olacaktır (Keleş, 2012a, s. 424, 1986a, s. 141-142). Meseleyi salt katılım olarak da ele almayan Keleş için; yerelleşmenin kurumsallaşması ancak karar alma süreçlerini çoğulcılaştıracak yapıların inşasıyla mümkündür (Keleş, 1975/1993, s. 95-97, 1988, s. 162).

Kentsel Bir Mesele Olarak “Vatandaşın İnşası”

Keleş'in kentleşmeyi kurumsallaştırma ideali yalnızca kamu yararına çalışabilecek etkin bir yönetim modelinin inşasıyla sınırlı değildir. Modern cumhuriyet projesini işler kılacak ussal “vatandaşın inşası”, Keleş'in dönüştürücü gündeminin bir diğer temel ögesidir. Modern kentleşme (ve kentleşmenin yasal-ussal yönetimi), bu gündemin temel araçlarından biridir. Keleş'in “Atatürk, Çağdaş Ankara ve Kentbilim” isimli çalışmasında yaptığı vurgular, bu tespiti desteklemektedir (Keleş, 1983/1993, s. 226): “...Atatürk, çağdaş başkent in gelişmesine, çağdaş uygarlığın vardığı gelişme düzeyine ulaşmanın bir ön koşulu gözüyle bakmıştır.

Bir başka deyişle, fes yerine şapka koymakla, nasıl kafanın içinde de bir devrim yapmanın adımı atmış olacağını varsaymışsa, kenti çağdaşlaştırmayı da toplumu çağdaşlaştırmanın başlangıcı olarak değerlendirmiştir...⁸

Şengül'ün (2009, s. 113-118) ulus devletin kentleşmesi olarak ifade ettiği dönemde; Ankara'nın başkent olması, kent planlamasının önem kazanması, ulaşım ağlarının örgütlenmesi, modern kent meydanları yapılması ve KİT'ler vasıtasıyla Anadolu kentlerindeki iktisadi faaliyetlerin canlandırılmaya çalışılması türünde ve kentleşmeyi derinleştirme ve ülke coğrafyasına yaymaya yönelik olarak yapılan müdahaleler, aynı zamanda modern/kentli toplumu kurmak üzere atılmış adımlardır. Bu noktada, yeni kurulan ulus devletin kentlisi de çağdaş toplumun işlerlik kazanmasına katkı sağlayacaktır.

Keleş'in kentli ve kentleşme yaklaşımları, kentin ve kentleşmenin birey ve toplumsallaşma biçimleri açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ileri süren kent sosyolojisinin klasik metinlerinden⁹ (Saunders, 1976, s. 53-75) önemli ölçüde ayrılır. Söz konusu metinlerdeki kentli tipolojisi, sanayi kentlerinde artan nüfusla heterojenleşen toplumsal yapı içindeki atomize olmuş bireyi -kent toplumunun dolaylı bir sonucu olarak- ele alırken, Keleş'in dönüştürücü yaklaşımı, buradaki en belirgin ayrıştırıcı unsurdur. Bu noktada kentsel siyaset ve yönetsel kurgu boyutları çözümlemeye katılmaktadır. Güçlendirilmiş yerel yönetimler üzerinden inşa edilecek yerel demokrasi, kentteki bireyleri "ortak yarar" ve "farklılıkların birlikteliği" gibi ahlaki ölçütler üzerinden birbirine bağlarken (Keleş, 1976), aynı zamanda yönetime etkin bir biçimde katarak "atomize olmuş/yabancılaşmış bireyi" "etkin vatandaşa"¹⁰ dönüştürme olanağını sunabilir.

Keleş de başlangıç noktasında, kente özgü toplumsal bir hayatın ve yaşam biçiminin var olduğunu ya da olması gerektiğini vurgulayarak, söz konusu metinlerdeki kent-kır ayrımını temel alan vurguları benimser. Kentleşme Süreci ve Taşınmaz Mülkiyeti (2013b) isimli çalışmasında "kentleşmemiş bireyin

8 Vurgular yazarlara aittir.

9 Örneğin kentteki toplumsal hayatı kente özgü kültürel formlarla ele alan Simmel açısından kentli, kentteki para ilişkilerinden kaynaklı bezgin düşmüş ve ussal davranmaktan yorulmuş kimsedir (Simmel, 2005, s. 173-174). Wirth için de kente yaşamak, nüfusun yoğunluğu, büyüklüğü ve heterojenliği nedeniyle şizoid bir karakterin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Wirth, 2002, s. 91). Bu nedenle Wirth açısından kentli, toplumsal meselelere oldukça duyarısız ve umursamaz olabilmektedir. Park (2015, s. 51-52) "Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler" isimli çalışmasında "mesleki çıkarların" geleneksel toplumsal ilişkileri değiştirdiğini ve kentli birey(ler)e ussal davranma güdüsünü disipline edici yollarla kazandırdığını iddia etmektedir. Böylelikle, kent sosyolojisinin kurucu metinlerindeki kentlilik, kırsaldan net biçimde ayrılan kentteki yeni toplumsal ilişkilerin -iktisadi zorunluluklarına bağlı olarak- kültürel bağlamlarına (Saunders, 1976) vurgu yapılarak anlaşılacaktır.

10 Örneğin Keleş (2016, s. 24) açısından kentli, kentin temel değerlerine sahip çıkan aktif bir vatandaş olarak, yeri geldiğinde demokratik ilkeler ışığında yöneticilerden hesap sorma bilincine sahip olmalıdır.

bencilliğinin" yarattığı sorunları tartışırken, ahlak kurallarının önemini vurguladığı zamanlarda, kenti "moral bir birliktelik" olarak ele alan kent ekolojisi kuramcılarının (Saunders, 1976; Park ve Burgess, 2015) kentsel öngörülerine yaklaşır. Fakat Keleş'in yukarıda anılan dönüştürücü bakış açısı, söz konusu metinlerin işaret ettiği olumsuzluklardan çok bu olumsuzlukları aşmaya yönelik olanaklara odaklanır. Bu bağlamda Keleş'in kentsel öngörüsü Lefebvre'in "...kent... tamamlanmış bir gerçeklik olarak değil, aksine bir ufuk, aydınlık bir virtüellik olarak tanımlanır... Ona ulaşmak için, yani onu gerçekleştirmek için, onu imkânsız kılan engelleri ortadan kaldırmak gerekir" vurgusundaki kent toplumuna (Lefebvre, 2021, s. 21) oldukça yaklaşır.

Yukarıda anılan engellerden belki de en önemlisi, kendi kısa erimli çıkarları için çalışan ve kamu yararının işler olmasına katkı sağlayacak organik dayanışmayı aksatan toplumsallaşma/eylem biçimidir. Bu durumun kentleşmede nasıl ete kemiğe büründüğünü Keleş (1986b/1993, s. 200) şöyle tespit etmektedir: "...Reuter'a göre günümüzün insanı, arsa üzerinden spekülasyon yapmaya çok yatkındır. Sahip olduğu kent toprağından azami çıkar sağlamak için köşe ve bina bloklarını keyfine göre parçalamakta ve yaptığı işin adına da iktisadi zaruretler demektedir".

Keleş'in işaret ettiği kentleşememe kavramı, bu yönüyle, kent toprağının ve kamusal varlıkların/değerlerin keyfi bir biçimde kullanılmasına veyahut bunlara hukuk dışı yollarla -diğer kenttaşların aleyhine- el konmasına/yağmalanmasına yol açan bir siyaset yapma ve bu yönde bireysel ve birlikte hareket etme biçimlerine gönderme yapmaktadır (Keleş, 1976/1993, s. 104). Bu türden bir bireyci çıkar takibi, kısa erimde bu türden bir siyaseti/yöntemi izleyenlerin lehine olacak bir biçimde kazan-kaybet durumu ortaya çıkarırken, uzun erimde kentte yaşayan herkes için (gelecek kuşaklar da dâhil olmak üzere), bir kaybet-kaybet sonucuna neden olacaktır. Uzun erimli bakıldığında, bu nedenden ötürü, bireyci çıkar takibi ussal değildir ve hakkaniyet ilkesine de aykırıdır. Keleş, kentliliğe attığı kurucu anlam(lar)ı istinaden, bu türden us dışı davranışları "kente karşı işlenen suçlar" bağlamında ele almaktadır (Keleş, 1994, 1995a). O zaman inşası amaçlanan, uzun erimli akıl yürütebilen, bireysel çıkar ile kamu yararı arasındaki ilişkiyi kurabilen ve herkesin hakkını gözetken "vatantaş"tır¹¹. Bu kapsamda Keleş'in ideal kentsel hayalinin/amacının vazgeçilmezi olan halk katılımı (ve yerel demokrasi), kurumsallaşmış bir yerel yönetim

11 Bu, Keleş'e göre, kaçınılmaz olarak bir eğitim meselesidir de. "Ernst Reuter ve Türk Kent Bilimi" isimli çalışmasında da Reuter'e yaptığı vurguyla kentsel ve kırsal alanlardaki optimal nüfus dağılımı sağlanmasını, modern bir kentli inşasında "terbiye edici müesseselerin artacağına" olan inançla ilişkilendirmektedir (Keleş, 1986/1993, s. 198). Zira Keleş'e göre sağlıklı bir kentleşme kendiliğinden modern kentlileri eğitebilecek araçlara da sahip olacaktır (Keleş, 2005, s. 12):

sistemi içindeki güçlü yapılar etrafında, koruma-kollamacılığı (klijentalizmi) ve bireyci çıkar güdüsüne dayanan siyaseti bertaraf edebildiği ölçüde anlamlıdır (Keleş, 2009/2015, s. 174).

Keleş'in Yakın Dönem Kentleşme Politikası ve Yönetel Reformlarına İlişkin Çözömlerleri

Keleş'in bizlere sunmuş olduğu birikimden yola çıkarak geleceğe yönelik çı-karsamalar yapmak için atılması gereken son adım, özellikle içinde bulunduğumuz neoliberal dönemde kentleşmeye yön veren politika tercihlerine ve bu kapsamda yapılan yönetel düzenlemelere dair saptamalarına yakından bakmaktır. Keleş'in çözümlerleri, bu türden tercih ve düzenlemelerin iç çelişki-leri/tutarsızlıkları ile "kamu yararı" ilkesine etkileri üzerinden geliştirilmiştir.

Özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda yönetel sistemin yeniden yapılandırılma sürecindeki aksaklıklar, Keleş'in eserlerinde önemle vurgulanmıştır. Örneğin Keleş, 1986 tarihli "Kentleşme ve Kamu Yönetimi Sorunları" isimli makalesinde, 1984 yılı sonrası uygulamaya konan anakent yönetimi modelini, katılımı güçleştirdiği ve kentsel politika yapım sürecini araçsallaştırdığı (Bayırbağ, 2017) için olumsuzlar. Keleş (2016, s. 23) aynı çekinceyi 6360 sayılı Yasa için de belirtir ve olabildiğince geniş anakent sınırları nedeniyle yerel halk katılımının "ucuz, kolay ve çabuk" fırsatlarının elden kaçırıldığını ifade eder.

Keleş, yerel yönetim reformu tartışmalarının sermaye grupları ve sivil toplum örgütleri tarafından hararetle savunulduğu 1990'lı yıllarda (Buğra ve Savaşkan, 2021), yerel demokrasi kavramını/söylemini kendi siyasi gündemi doğrultusunda araçsallaştıran "yönetişimci" yaklaşımın tutarsızlıklarını ortaya sermektedir. Dönüştürücü gündemi doğrultusunda yerel demokrasi tartışmalarının gerekliliğini sıklıkla hatırlatan Keleş, küreselleşmenin getirdiği "piyasacı" yönetim mantığının yerel demokrasiye olası etkilerine dair ipuçlarını da ortaya koymaktadır. Örneğin 2004 yılı sonrası tedricen uygulamaya konan yerel yönetim reformlarındaki "yönetişimci" vurguları 2008 tarihli "Yönetişim Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım" isimli çalışmasında eleştirir. Keleş'e göre yönetişimin Türkiye'deki çıktıları "liberalleştirme, özelleştirme ve kuralsızlaştırma" olarak ele alınmış ve kavrama yüklenen aşırı olumlu anlamlarla yöneti-

"... Görülüyor ki, sorun insanların kentlileşmeden kentleşmekte olmalarındadır. O halde, kentlerimizi, insan kişiliğini her yönden geliştirmeye elverişli bir ortam yapmak zorunluluğu var. Yoksulluktan ve köylülüğten kurtulmaya olanak bulamayan "yarı kentli" yurttaş kentlileştirebilmek için bilinçli bir eğitim seferberliğini başlatmak zorundayız. Üstelik eğitimcilerin, yönetenlerin eğitime öncelik vererek..." (Vurgular yazarlara aittir).

şimin (yerel demokrasi anlamında) varmak istediği idealler sadece biçimselleştirilmiştir (Keleş, 2008/2015, s. 397). Söz konusu çıktılar, hukuka/kurallara dayalı ve kamu yararını gözeten bir kentleşme anlayışının tam karşısında yer almakta ve bu anlayışı hayata geçirmesi beklenen yerel demokrasi projesini de kaçınılmaz olarak işlevsiz kılmaktadır.

Yine 2000 sonrasında küreselleşmenin dönüştürücü etkisiyle merkezileşmiş kentsel politika planlaması süreçlerinin (Bayırbağ, 2017; Şahin, 2017) olumsuz çıktıları da Keleş'in birçok çalışmasında, parçalı biçimde, tartışılmaktadır. Örneğin 2008 tarihli "Uyumlu Kentleşmeden Ne Anlıyoruz?" isimli çalışmasında Dünya Bankası gibi kuruluşların planlama karşıtı tutumlarının Türkiye'de çevreyi tahrip eden bir dizi siyasaya dayanak oluşturduğunu vurgulamaktadır (Keleş, 2008a/2015, s. 201-202). 2011 tarihli "Son Dönem Kentleşme Politikaları" isimli çalışmasında ise Keleş, kamu yararını öncelemek yerine kentsel rantları dağıtmada aracı olan kentsel siyasaları ve kentin/doğanın tahrip edilmesine ses çıkarmayan kentlileri, küreselleşmenin yıkıcı etkilerinin görünürlüğünün arttığı 2000 sonrasında, sağlıklı kentleşmedeki en önemli nedenleri olarak vurgular (Keleş, 2011, s. 234-240). "Planlama ve Siyaset İlişkileri Üzerine" isimli 2011 tarihli çalışmasında da yine küreselleşmenin olağan bir sonucu olarak kamu yararını temel alan planlama süreçlerinin işlevsizleştirilmesini ve TOKİ'nin kentsel rantları dağıtan bir araca dönüşmesini eleştirir (Keleş, 2011a/2015, s. 271-275). 2012 tarihli "Kamusal Alan, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci" isimli çalışmasında bu defa küreselleşmenin yarattığı bireyciliğin kentin kültürel çevresine ciddi zararlar verdiğini tartışır (Keleş, 2012b/2015, s. 44-46). Özellikle son dönemlerde teknoloji ve kent yönetimi arasındaki ilişkiyi daha da açık hale getiren "akıllı kent" tartışmalarına da ihtiyatla yaklaşan Keleş, amaçsal ve araçsal rasyonellik arasındaki farklara vurguyla, kentlerin akıllılığından ziyade kent yöneticilerinin teknolojinin sağladığı olanaklarla rasyonel hareket etmelerini önceler (Keleş, 2021a, s. 174).

Özet olarak Keleş, demokratik bir siyasal kültürün ve hukuk devletinin gerekliliklerinden taviz vermeden, kentlileşmiş bireylerin uyumlu bir kentleşmeyi (Keleş, 2008a) inşa edeceğine inanmaktadır. Bu nedenle Keleş, küreselleşme, yönetim, özelleştirme gibi kavramlara kamu yararına sekte vurabileceği endişesiyle temkinli yaklaşır. Keleş'in metinlerinin amaçsal boyutunda, yerel demokrasiyi kurumsallaştırmak adına güçlü yerel yönetimlere ihtiyaç duyulur. Güçlü bir ulus (devlet) inşasında demokratik uygulamaların yerleştirilmesi, etkinleştirilmesini sağlaması umulan yerel yönetimleri başat bir noktaya koymasını, Keleş'in kurumsallaştırmaya çalıştığı kentleşme ideallerinin vizyonu olarak değerlendirmek mümkündür.

Keleş'in Birikiminden Geleceğe: Dönüşümler

Bir önceki bölümde işaret ettiğimiz üzere Keleş'in on yıllar içinde üretmiş olduğu eserler, Türkiye'de kentleşme ve kentleşme yönetiminin gelişim ve dönüşümünü yakından izlemiştir. Söz konusu dönüşümün çözümlenmesinde ise üç temel açıklama odağının olduğu görülmektedir: “toplumsal dönüşüm”, “(küresel) bağlamın dönüşümü” ve “(o dönemde ortaya çıkan) yönetsel/sistemsel sorunlar veyahut tıkanmalar”. Belirli dönemlerde kimi açıklama odakları daha fazla önem kazanmaktadır. Örneğin 1970'lerde “toplumsal dönüşüm” daha merkezdeyken 1980 ve 1990'larda “yönetsel sorunlar”, 2000'lerden bu yana ise “küresel bağlamın dönüşümü” daha fazla öne çıkmaktadır. Keleş'in bizlere sunmuş olduğu birikimden yola çıkarak 2020'li yıllara ve sonrasında yönelik yeni araştırma ve tartışma eksenleri geliştirebilmek için bu üç araştırma/tartışma odağına eş zamanlı olarak eğilimin ve bunların kesişim kümelerine dair sorular üretmenin yol açıcı olacağını düşünüyoruz.

2020'lerin başına geldiğimizde hem ülkemizde hem de küresel anlamda önemli eşiklerin aşıldığını görmekteyiz. Her ne kadar nüfus anlamında “kentleşmiş olmanın ölçütü” farklılaşıyor olsa da, dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentsel olarak işaret edilen yerleşimlerde ikamet etmekte olduğunu, dünya üzerindeki metropoller 2022 yılı için nüfus büyüklüğüne göre sıralandığında, ilk 20 kentin 17 tanesinin eskiden gelişmekte olan bugün ise Küresel Güney olarak da adlandırılan ülkelerde yer aldığını (Macrotrends, 2022), 2021 sonu itibariyle Türkiye'de il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfusun *-kısaca kent nüfusunun-* ise toplam nüfusun %93.2'sini oluşturduğunu görmekteyiz (TÜİK Haber Bülteni, 2022). Bu durum tüm dünyada demografik yoğunlaşmanın özellikle metropollerde veyahut kentsel bölgelerde ortaya çıktığını da açıkça göstermektedir. Küresel bir olgu olarak kentleşme, bu anlamda, Keleş'in 1970'lerde işaret etmiş olduğu az gelişmişlik sorunu ile bağımlı bugün daha da derinleşmiş bir biçimde sürdürmektedir. Keleş 2008 yılında vermiş olduğu bir mülakatta (Köktürk, 2008) bu tespiti ortaya koyarken, kentleşme sürecinin hızı ve kentleşmeyi yöneten yasal-yönetsel çerçevenin iç tutarsızlıklarındaki sürekliliğine dikkatimizi çekmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, Batı/Kuzey coğrafyalarında yüzyıllara yayılan bir (nüfusun) kentleşme sürecinin ülkemizde ve benzer coğrafyalarda on yıllara sıkışmış olmasıdır (Bayırbağ, 2022). Bu sıkışıklık, Lefebvre'in işaret ettiği ve Batı örneğinde aralarında tarihsel bir sıralama olduğunu belirttiği “kırsal toplum”, “sınai toplum” ve “kentsel toplum” kategorileri/tipleri arasındaki ilişki (2021), bizim coğrafyamızda aşamalı bir dönüşüm ve geçişten

çok, bu toplumsallık modellerinin eş zamanlı olarak metropollerde üst-üste yığılmasıyla anlaşılabilir. Bu türden bir kentleşme ve toplumsallaşma izleğinin, kent-kır ikiliğini aşan kültürel tabakalaşmalar ve kültür/kimlik temelli adacıklaşmalar biçiminde ifadesini bulan çok kutuplu/çelişkili bir kentselliğe ve kültürel formlara (Stavrides, 2016) zemin hazırlayacağını da kolaylıkla ileri sürebiliriz. 1970'lerin kentleşmesiyle bugünkü durum arasındaki en belirgin farklılaşma, Keleş'in "kentlileşememe" olarak betimlediği sorunun kent-kır ikiliğini aşarak yeni melez formları da içeren, ikiliklerle anlaşılması giderek zorlaşan bir heterojenliği barındırıyor olmasıdır (Bayırbağ, 2022; Brenner, 2013). Bu süreçte sosyo-kültürel kategori olarak kentli giderek daha muğlak ve karmaşık bir içerik kazanmıştır. Diğer yandan, a) giderek insansızlaşan, b) iktisadi anlamda metropollerin uzantısı haline gelen ve b) iletişim teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle popüler kültüre kentli nüfusla birlikte aynı anda ve ölçüde maruz kalan kırsal nüfusu, kır-kent karşıtlığı içinde değerlendirme zemini de ortadan kalkmış görünmektedir. Önümüzdeki yeni sına; a) kimlikler etrafında ortaya çıkan veyahut kimlikleri üretip tahkim ederek siyasi kutuplaşmalara zemin hazırlayan (sosyolojik anlamdaki) cemaatleşmeler ve mekânsal yarılımlar (Erman, 2001; Geniş, 2007; Özata, 2020); b) ortaya çıkan tüketim toplumunun temel taşı olan bireyselleşme ve yabancılaşma (Bayırbağ ve Penpecioglu, 2017); c) özellikle genç nüfusun deneyimlemekte olduğu adaletsizlikler, işsizlik ve kültürel çatışmadan kaynaklı kuşaklar arası yarılma (Z kuşağı tartışmaları); d) neoliberal politikaların ortaya çıkardığı bölüşümsel adaletsizlik ve güvencesizleşmenin üst üste bindiği bir bağlamda (Buğra, 2018) "kentli vatandaşı", "evrensel kamu yararını" ve kamu yararı etrafında "ortaklaşmayı sağlayabilecek kurumsal temsil olanaklarını" ortaya çıkarmaktır. Yönetişim yaklaşımın önerdiği "çoğulcu" projenin, ortaklaşmadan çok ayrışmaları tahkim ettiği ve yerleştirmeye yönelik yönetsel değişikliklerin de yönetsel âdem-i merkezileşme üzerinde siyasi merkezileşmeyi tetikleyerek temsilde adaletsizliği ortaya çıkardığı göz önüne alındığında, Keleş'in önerdiği türden bir dönüştürücü projenin yukarıda anılan çok katmanlı adaletsizliklere karşı çıkararak geliştirilmesi ve savunulması yerinde olacaktır.

Yine de yukarıda anılan dönüşüm sürecinin ürettiği ayrışma ve farklılaşmaları kesen bazı yeni ortaklaşmaların zemin ve olanakları da ortaya çıkardığını gözden kaçırmamak gerekir. Bu gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz: a) Özellikle metropolleşmenin getirmiş olduğu kozmopolitleşme ile kentsel yaşam standartlarını sürdürme zorunluluğunun birey ve topluluklar üzerinde yarattığı sekülerleşme baskısı; b) Kentleşmenin doygunluğa ulaşması ile birlikte

kentte doğan ve doğrudan kent kültürü içinde büyüyen nüfusun giderek toplam nüfus içinde ağırlığının artmaya başlaması (ki Z Kuşağı tartışmalarının ön plana çıkmasının bununla yakında ilgili olduğu öne sürülebilir); c) İnternet ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte muktedirlerin bilgi/haberlerin akışı üzerindeki denetimini kaybetmesi ve kentsel politikadaki karar süreçlerinin kaçınılmaz olarak kamuoyu denetimine açılması; d) Yine aynı nedenden ötürü, ağ temelli topluluklar üzerinden (siyasi) örgütlenme ve eyleme geçmenin kolaylaşması (Çaycı ve Karagülle, 2014); e) Yerel yönetimlerin vatandaşın refahını sağlama ve kamusal kaynakları bölüştürme konusunda neredeyse merkezi yönetim kadar öne çıkması ve bu arada artan siyasal kutuplaşma ve sosyal adaletsizliklerin, toplumun siyasal ilgisini yerel yönetimler ve siyasetçilerin üzerinde (özellikle belediye başkanları üzerinden) toplaması (Köse, 2021) (örneğin youtube üzerinden yayınlanan belediye ihalelerinin yüz binlerce izleyiciye kavuşması veyahut büyük metropollerin belediye başkanlarının Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde başat adaylar haline gelmesi); f) On yıllara yayılan ve kentsel rantı tetikleyerek sürdürülen bir kentleşme ve ulusal kalkınma stratejisinin (diğer bir deyişle beton ekonomisinin) durma noktasına gelmesi (Orhangazi ve Yeldan, 2021).

Yukarıda sıralanan gelişmeler göz önüne alındığında, Keleş'in 1970'lerden bu yana vurgulamakta olduğu ve kültürel bir kimlik olmanın ötesine geçerek "kent ölçeğinde karar alma süreçlerine katılım bilinci" üzerinden bir siyasal kategori olarak tarif edilen kentliliğe ve kent kültürüne eskisine göre çok daha yakınız. İçerik ve nitelik olarak tartışmalı olsa da eğitilmiş orta sınıf namzetlerinin çoklaşması ve özellikle eğitilmiş ancak kendini gerçekleştirme olanaklarından yoksun bırakılmış bir genç nüfusun varlığı, yukarıda anılan türden bir hareketlenmede özellikle önemli bir rol oynamaktadır (Bayırbağ, 2013b). Gezi Parkı protestolarında ortaya çıkan toplumsal tepki, yalnızca iktidar partisinin (sağsız kentleşmeyi de tetikleyen) neoliberal/rant temelli politikalarına değil; aynı zamanda özellikle ulusal ölçekte örgütlenen ve bu ölçekte politika üreten parti siyaseti ve mevcut siyasi parti düzenine de duyulan yapısal bir tepkidir. Bu yapısal tepki, ister istemez, kamusal meselelere ilişkin politika üretmenin mecrası olarak yerel ölçeği ve kent siyasetini daha fazla öne çıkarmaktadır (Şengül, 2015). 2013 yılında kendini gösteren bu türden bir dönüşüm talebinin toplumun siyasal ilgisini giderek artan bir biçimde yerel siyasete ve siyasetçilere doğru çevirdiğini kolaylıkla ileri sürebiliriz. 2019 yerel seçimlerinin ulusal ölçekte bir siyasal çekişmenin zeminine dönüşmesi ve özellikle büyük metropol kentlerin yeni belediye başkanlarının ulusal ölçekte siyasal figürler olarak ortaya çıkması da bu dönüşümün işareti olarak görülebilir.

Türkiye'de 2010'lu yılların ikinci yarısından bu yana filizlenmeye başlayan yeni siyaset iklimine yön veren toplumsal talepler, yalnızca siyasetin üstenci ve merkezietçi yapılış biçimine duyulan tepkiye indirgenemez. Bunların da ötesinde, neoliberal yönetim reformlarının ortaya çıkarmış olduğu çok parçalı ve dağınık bir yönetim çerçevesi, artık kentleşmiş (ve geleceğe, yaşam koşullarına vs ilişkin beklentileri yükselmiş) bir toplumun çok boyutlu ve iç içe geçmiş sosyo-ekonomik sorunlarına ussal, hızlı, kapsayıcı ve iyi eşgüdümlemiş bir yanıt üretmekte yetersiz kalmaktadır (Bayırbağ, 2017, 2022). Bu yetersizlik, az önce dile getirilen toplumsal rahatsızlığı da derinleştirmektedir. Siyasal ve yönetsel karar alma süreçlerinin, özellikle başkanlık sistemine geçiş yoluyla merkezileştirilmesinin, bu dağınıklığı toparlamakta yetersiz kaldığı açıktır. Üstelik bu türden bir merkezileşme, politika süreçlerinde ussal bütünlüğü sağlamak bir yana, keyfiliği ve politikalarda istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir. Türkiye'nin 2018 sonrasında derinleşen iktisadi/toplumsal sorunlara ve Covid-19 pandemisine verdiği yanıtlar, bunun en güzel örneğidir. O zaman, yeni bir yönetsel dönüşüm (reform) gereksinimi karşımızda durmaktadır.

Yeni yönetsel dönüşüm gündemi ele alınırken, kanımızca ülkemizdeki yerel yönetimlerin coğrafi kurgusu ile sorumluluk alanlarını etkileyen veyahut genişleten devinimlerine değinmek yararlı olacaktır. Teknolojik gelişmeler, nüfus büyük kentlerde yoğunlaşırken kırsal yerleşmelerin giderek insansızlaşması, coğrafi anlamda kent-kır ayrımının muğlaklaşmaya bağlanması, metropolleşmenin ülke sathına yayılma eğilimi, kentleşmenin bölgeselleşmesi gibi etkenler, "kent nerededir?", "kentsel olan nedir?" ve "neresi kent olarak tarif edilebilir?" türünden soruları yeniden ele almayı gerekli kılmaktadır (Brenner, 2013). Bu sorulara yanıt bulma ve kuramsallaştırma çabalarında görgül çözümleme çerçevemizin coğrafi odağını genişletmemiz ve İstanbul, Ankara ve İzmir'den oluşan üç eski metropolün yanı sıra diğer metropollere, metropolleşen yerleşmelere veyahut ortaya çıkan kentsel bölgelere, yerleşim sistemlerine, özellikle karşılaştırmalı olarak bakmamızda yarar görünmektedir. Bunun ötesinde, kentleşme olgusunun sabit yerleşmelerin içinde olup biten/ortaya çıkan bir etkileşim örüntüsü olmaktan çıkarak, yerleşmeler içi olduğu kadar yerleşmeler arasında gerçekleşen yoğun nüfus, mal ve hizmetlerin hareketliliğine dayanan bir meseleye dönüştüğünü de dikkate almakta yarar bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak, kentleşme ve kentleşme yönetiminin çözümlenmesinde, sabitliklerin yanı sıra hareketlilikleri de odağa alarak kentsel politikanın giderek bir "hareketliliğin yönetimi sorunu"na dönüştüğünü ileri sürebiliriz (Bayırbağ, 2022; Sheller, 2018). Bu durumda, örneğin, kentleşmenin yönetiminin

sınırlarının coğrafi olarak sabitlenmiş yerel yönetim birimleri tarafından sağlıklı bir biçimde sürdürülmesi zorlaştığı gibi yönetim düzeyinin yeniden ölçeklendirilmesi de (örneğin yeni büyükşehir belediyelerinin kurulması veyahut il üstü bölgesel ölçekte eşgüdüm yapılarının inşası) yeterli bir çözüm oluşturmayacaktır (Bayırbağ, 2020). Meselenin ulusal ölçekte planlama ve eşgüdüm ihtiyacı burada kendini göstermektedir. Ancak bu türden bir üst ölçekli planlama gereksiniminin, sorumlulukları artan ve merkezi yönetimin eksikliklerini kapatma konusunda giderek daha fazla rol alan büyükşehir belediyeleri türünden yerel yönetim birimlerinin yönetsel özerkliğini zedelememesi gerekmektedir.

Geleceğe İlişkin Sorular ve Araştırma Alanları

2020'li yılların Türkiye'sinin içinde bulunduğu durum, Keleş'in çalışmalarında öne çıkan merkezi hükümetin yerel yönetimlerin mali yapıları ve karar alma mekanizmaları üzerindeki ağır denetimi ve kentsel politikanın imar rantının dağıtımını temelinde şekillenmesi gibi temaların hala güncelliğini koruduğunu gösteriyor. AKP iktidarının 2017 yılında cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş için yapılan referandum öncesi hayli kapsamlı bir imar affı çıkarması ve bu affa 10 milyondan fazla kişinin başvurması (Hürriyet, 2019, 26 Haziran), uzun bir geçmişi olan rant temelli ilişkilerin gerek seçim rekabeti gerek devlet-vatandaş ilişkilerinin niteliğini belirlemede merkezi konumunu sürdürdüğü'nün bir işareti gibi görünüyor. Ayrıca, merkezi iktidarın, 2019 yerel seçimlerinin ardından, muhalefet kadrolarınca yönetilen ve Türkiye ekonomisinin büyüklüğünün %60'ından fazlasını temsil eden kentlerin (Kaplıca, 2019) büyükşehir belediyelerini sosyal politika, kent planlama, ulaşım gibi en temel alanlarda bile iş yapamaz hale getirme çabalarına ek olarak muhalefetteki büyükşehir belediye yönetimlerinin iktidar partisine mensup ilçe belediyeleriyle yaşadıkları gerilimler, 1970'li yıllardan itibaren merkezi ve yerel yönetimlerin ayrı siyasi parti kadrolarınca yönetildiği dönemlerdeki uygulamaları hatırlatıyor (Mengi, 2021a). Bununla birlikte küreselleşme, metropolleşme, dijitalleşme süreçleri, demografik dönüşümler ve iklim değişikliği kaynaklı felaketler de diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin kentleşme dinamiklerini ve kentlerin yönetim yapısını etkiliyor. Türkiye'nin tarihsel mirası ve güncel siyasi ve ekonomik aktörler arasında müzakerelere ve çatışmalara dayanan güç mücadelesi de uluslararası düzeydeki gelişmeleri Türkiye bağlamında şekillendirmekte başka bir etken.

Keleş'in çalışmaları, Türkiye'deki yerel yönetimlerin ve kentsel politikanın işleyişindeki devamlılıkların yanı sıra bize, gerek uluslararası gerek ulusal düzeyde tanık olduğumuz dönüşümler arasındaki etkileşimi anlamak ve buna

bağlı olarak yeni araştırma konuları ve de soruları oluşturmak için de önemli açılımlar sunuyor. Geleceğe dair sorular ve yeni araştırmalar özellikle de 2008 krizinin sonrası neoliberal hegemonyanın sorgulanmaya başlandığı, otoriter-popülist rejimlerin yükselişe geçtiği ama bir yandan da alternatif arayışların kuramsal, kavramsal ve politik düzeylerde arttığı bir bağlamda daha fazla anlam kazanıyor. Bu nedenle günümüzde, küresel dinamiklerdeki değişimleri göz önüne alarak Türkiye örneğinde merkez-yerel yönetim ilişkileri, yerel düzeyde katılım ve demokratikleşme süreçleri, metropol alanların yönetimi gibi konular üzerine düşünmek her zamankinden daha önemli görünüyor. 2008 ekonomik krizinin ve pandeminin etkisinin hala devam ediyor olması, kentlerin neoliberal dönem sonrası bölüşüm politikaları açısından da yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya koyuyor.

Bilindiği üzere Türkiye'de 2002 yılında başlayan AKP döneminde, genelde kamu yönetimini özelde kentleşme süreçlerini ve yerel yönetimlerin yetki, sorumluluk ve kurumsal yapılarını dönüştüren bir dizi gelişme yaşandı. İktidarın politikalarında 2010 yıllardan itibaren belirginlik kazanan ve 2017 cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle zirveye ulaşan merkezileşme hamleleri, Türkiye'deki merkezi yönetimin yerel üzerindeki geleneksel vesayetinin yer yer ötesine uzanarak yeni bir durum ortaya çıkardı ve büyükşehir belediyelerinin yönetimlerinin muhalefet partilerine geçmesiyle merkez ve yerel arasındaki gerilim daha da kuvvetlendi (Mengi, 2021b, s. 261). Bu siyasal iklimde, kendi partisine yönetilen büyükşehir belediye başkanlarını istifasının istenmesinin (Arıkboğa, 2019) ve görevden uzaklaştırılan seçilmiş belediye başkanlarının yerine *-belediye meclislerinde bir seçim gerçekleştirilme yoluna gidilmeden-* mülki idare amirlerinin atanmasının (Keleş ve Özgül, 2017, s. 311-312), Keleş'in çalışmalarında sıklıkla karşımıza çıkan ve Türkiye'nin de taraf olarak 3723 sayılı Yasayla hukuksal bir zemine oturttuğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın temel mantığını oluşturan yerel özerklik/demokrasi kavramlarıyla/tartışmalarıyla çeliştiği söylenebilir (Mengi, 2021a, s. 94-95, 2021b, s. 259-260). Yine bu süreçte iktidar kadrolarınca yönetilen belediyelerin zamanla adeta merkezi hükümetin bir uzantısı olarak görülmeleri ve inşa edilmekte olan rejime toplumsal rıza üretimini sağlamak için seferber edilmeleri sıklıkla tanık olunan uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Savaşkan, 2019). Dolayısıyla merkezi düzeydeki demokratik gerileme sürecine ve otoriter-popülist yeni bir siyasal rejimin inşasına, yerelin hangi mekanizmalar ve ilişkiler ağıyla eklemlendiği ve iktidarın yerelde kendisini yeniden nasıl ürettiği gibi sorulara odaklanacak yeni araştırmalar, Türkiye'de 2010'lu yıllardan sonra oluşan yeni merkez-yerel dengesini anlamak açısından oldukça önemli görünüyor. Bu

bağlamda, benzer siyasal dönüşüm sürecinden geçen Macaristan ve Polonya gibi ülkelerin deneyimleri üzerine yapılan çalışmalar, Türkiye’de de yerelin nasıl kontrol altına alınmak istendiğine ve bunun sınırlarına dair de ufuk açıcı gözlemleri içinde barındırabilir (Jakli ve Stenberg, 2021; O’Dwyer ve Stenberg, 2021).

Merkezi iktidar yapısında yaşanan dönüşümler, bizlere, aynı zamanda yerel siyaseti büyük ölçüde şekillendiren merkezi yönetim-belediye ilişkileri ve yerel düzeydeki ittifak ve müzakere süreçleriyle ilgili tartışmaları da yeni baştan düşünmemizin yolunu açmakta. Keleş’in çalışmaları, yerel düzeydeki iktidarın oluşumunda ve işleyişinde merkezi hükümetin önemine büyük ölçüde dikkat çekmektedir. Bununla birlikte siyasi partilerin yerel teşkilatları ve sermaye grupları da yerel siyasetin dinamiklerini anlamak için merkezi hükümet kurumları kadar öne çıkan aktörler arasında değerlendirilebilir (Savaşkan, 2020). Özellikle de büyükşehir belediyelerinin gelirlerinin artması ve sorumluluk alanlarının kentsel alt yapı ve üst yapı, sosyal politika, kültürel faaliyetler ve çevre yönetimi gibi birçok alanı kapsayacak kadar genişlemesi, yerel yönetimleri sermaye birikim süreçleri açısından önemli hale getirmiştir. Hâlihazırda gerek tutar gerek sayı açısından en fazla kamu alımı ihalesi yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmektedir (Savaşkan, 2018).

Yerel yönetimler ve iş dünyası arasındaki ilişkiler de yerel ve merkezi hükümet arasındaki çatışmalardan ve yerel düzeydeki siyasi ayrışmalardan etkilenmekte ve bu ilişkilerin kurulmasında parti teşkilatları aracı roller oynamaktadır (Bayırbağ, 2010; Buğra ve Savaşkan, 2021; Doğan, 2019; Savaşkan, 2018). Parti teşkilatları aynı zamanda belediyelerde iş bulma ve çeşitli sosyal yardım ağlarından yararlanma gibi enformel ilişkiler aracılığıyla kurulan bağlantılar açısından da kilit konumda yer alan aktörler arasında yer almakta. Dolayısıyla, siyasi partilerin yerel teşkilatlarının sosyal, ekonomik, demografik ve etnik olarak hangi gruplara açık olduğunun anlaşılması *yerel siyasetin, demokrasinin ve katılım süreçlerinin dinamiklerinin* analizi açısından önemli görünüyor (Doğan, 2019). Ancak, 2010’lu yıllardan sonra, Keleş’in de imar politikaları tartışmalarında vurguladığı “kentsel rantların giderek merkezi yönetimin aktörleri tarafından tasarlanması” ve kentsel gelişmeyle ilgili önemli kararların sınırlı bir çevre tarafından alınıyor olması, siyasi partilerin kollamacılık açısından özel konumlarını yitirmeleriyle de sonuçlanmış olabilir. Yeni cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi bağlamında merkezi yönetim, belediyeler, siyasi parti teşkilatları ve ulusal ve yerel ölçekteki sermaye grupları arasındaki ittifak ve çatışmaları anlamaya dönük yapılacak yeni araştırmalar hem Türkiye’de kollamacılık

ekseninde gelişen ağların dönüşümünü hem de merkez-yerel ikileminin ötesine geçerek yerel siyasetin inşasında diğer aktörlerin rollerini anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Gerek merkezi ve yerel düzeyde otoriter rejimlerin yükselişi, gerek yerelde hâkim olan kollamacı ilişkiler, Keleş'in de çalışmalarında dikkat çektiği formel demokratik katılım mekanizmalarının oluşmasını ve işlerlik kazanmasını zorlaştırmaktadır. Keleş, uzun yıllara dayanan araştırmalarında kimi zaman partizan uygulamalara kimi zaman da halkı temsil etmek iddiasında olan çıkar ve baskı gruplarına karşı katılımcı demokrasiyi savunur. Yönetime katılım kendisine göre aynı zamanda iyi bir yurttaş/kenttaş olmanın bir koşulu ve aracıdır. Keleş'in konuyla ilgili uluslararası belgelere referansla tartıştığı katılım konusunda, Türkiye'de de 2000'li yıllardan itibaren kent konseyleri, belediye meclis komisyonları gibi formel-kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Son yıllarda da belediyeler stratejik planlarını olabildiğince katılımcı yöntemlerle hazırlamaya ve mahalle meclisleri, katılımcı bütçe gibi yeni uygulamaları hayata geçirmeye çalışmaktadırlar. Bu kurumların pratikte katılım kanallarını ne ölçüde genişlettiği ve de katılımcı mekanizmaların işleyişinde ne tür engellerle karşılaştıkları çeşitli saha çalışmalarına dayalı olarak araştırılmayı beklemektedir (Bayraktar, 2016). Zira katılımcı mekanizmalar, projecilik temelinde sivil toplum örgütleriyle kısa vadeli iş birlikleri halinde ve gerçek anlamda katılımdan ziyade bilgilendirme, danışma ve çeşitli çalıştaylar düzenlemek ile sınırlı bir şekilde işleyebilmektedir. Bu işleyişi başka bir şekilde ifade edersek, sivil toplumun formel karar alma mekanizmalarına dahil edilmesi kendiliğinden katılımcılığın ve demokratikleşmenin önünü açmayabilir (Aydın, 2019; Savaşkan, 2022). Ayrıca, katılımcılık ekseninde formel-kurumsal yapıların ötesine geçerek 2010'lu yıllardan sonra etki alanı giderek genişleyen kentsel hareketlerin aktörleri, talepleri ve stratejileri, analize ve resme dahil edilmeyi beklemektedir. Elbette böyle katılımcı bir sürecin inşası, Keleş'in de (2009/2015, s. 176) ısrarla üzerinde durduğu "katılımcı siyasal kültürün", kentsel siyasetin tüm paydaşları tarafından sorunsuzca deneyimlenmesiyle ve dezavantajlı toplumsal kesimleri de içeren "yaygın bir katılımımla" (Keleş, 2009/2015, s. 170) mümkün olacaktır.

Keleş'in çalışmalarının önemli bir katkısının da geleceğe ilişkin sorulara/sorunlara/açmazlara yönelik tutarlı bir düşünme imkânı sunabilmesine ilişkin olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Öncelikle, farklı ideolojik ve normatif tutumlardan beslenen kentsel toplumsal hareketler, başka ülke deneyimlerinde ya partileşmiş ya da mevcut siyasi partilerin dönüşümlerine katkıda bulunmuştur. Yukarıda dile getirilen kentsel nüfusun artması, metropolleşmenin getirdiği yeni talepler, dijitalleşmenin örgütlenmeyi otoriter rejimlerde bile görelî

olarak kolaylaştırması gibi faktörlerin de etkisiyle yükselen toplumsal hareketler, Barcelona, Madrid, Paris, Berlin, Roma, Budapeşte, Varşova, Prag gibi Avrupa'nın önde gelen kentlerin sosyalist, sosyal demokrat ve liberal kadrolarca kazanılmasında belirleyici olmuşlardır. İsmi geçen bazı kentlerin yönetim deneyimlerinden (ör. Barcelona) de yola çıkılarak uluslararası düzeyde sol/ilerici belediyeciliğin yeniden yükselişi üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı giderek artmaktadır (Angel, 2021; Blanco, Salazar ve Bianchi, 2020; Cumbers ve Paul, 2022; Joy ve Vogel, 2021). Türkiye'de de 2019 yerel seçimlerinde özellikle de metropol alanlarda elde edilen başarının bu bağlamda değerlendirilmesi ve siyasi partiler, yerel yönetimler ve kentsel hareketler arasındaki geçişkenliğin incelenmesi, Keleş'in hayalindeki cumhuriyetçi kentleşme projesinin en önemli araçlarından biri olan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi tartışmalarına referansla, otoriter-popülist iktidarlara karşı "yerelden çıkış" imkanlarına dair önemli gözlemler yapma fırsatı verebilir (Savaşkan, 2021). Ayrıca yine Keleş'in sıklıkla vurguladığı "kamu yararını" önceleyecek "kenttaşların" varlığı, başta neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı eşitsizliklere tepkiyi görünür kılmanın yanında katılımcı, farklılıkları içerici, çevrenin ve kültürel varlıkların korunmasını önceleyen yeni bir siyaset anlayışını da (Ünsal, 2019) mümkün kılabilecektir.

Hiç şüphesiz kentlerin teknolojik olanaklar sayesinde giderek devasa hale gelmeleri ve kent-kır ayrımının giderek bulanıklaşması katılım mekanizmaları üzerine yeniden düşünmemizi gerektirmektedir. Kentsel altyapı, ulaşım, enerji, çevre, akıllı kentler, yapay zekâ ve büyük veri gibi alanlarda gerçekleştirilen projeler kentsel hayatı giderek şekillendirmekte ve kentsel mobilizasyon ve kentsel hizmetlere erişim gibi konuları etkilemektedir. Dolayısıyla kentleşme süreçlerinin analizinde tekno-bilimsel gelişmeler siyasi, ekonomik, demografik, ekolojik değişkenler kadar önem kazanmaktadır (McFarlane ve Rutherford, 2008). Fakat önceki başlıklarda Keleş'in ifade ettiği üzere, teknolojik gelişmelerin fetiş haline getirilmemesi ve kent yönetiminin rasyonel biçimde kurgulanması bir öncelik olmalıdır. Bu nedenle, kentleşmenin dinamiklerinin analizinde siyasal ve toplumsal olanın teknolojik olanla karşılıklı etkileşimine vurgu yapacak yeni bir yaklaşımın, aynı zamanda sermayedarlar, girişimciler, bilim insanları, mühendisler gibi uzmanların dışında toplumsal hareketlerin, sivil toplum örgütlerinin ve sıradan yurttaşların karar alma mekanizmalarına dahil edilmelerini ve teknolojik gelişmeler sayesinde olanaklı hale gelen mega projelerin kamusal alanda tartışılmasını da gündemine alması gerekir. Aksi takdirde, kentsel projeler, başka ülke örneklerinde ve Türkiye'de de zaman zaman görüldüğü üzere giderek siyasal süreçlerden arındırılarak tartışılır ve

kentsel karar alma süreçlerinde sermayedarlar ve uzmanlar temel aktörler haline gelirler. Dolayısıyla böyle bir konjonktürde, Keleş'in ısrarla vurguladığı katılımçılık ilkesi, kollamacı-partizan uygulamaların yanı sıra uzmanlar ve teknik bilgi karşısında da yurttaşları güçlendirecek (*empowerment*) mekanizmaları da içermek durumundadır.

Katılım mekanizmalarının aktörleri, muhatapları ve içeriği kadar katılımın hangi ölçekte gerçekleşeceği de geleceğe dair önemli bir soru işareti ve araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de 1984 yılında uygulamaya konulan büyükşehir yönetimi sisteminde 2012 yılında yapılan değişikliklerle büyükşehir belediyelerinin yetki ve sorumlu oldukları alanlar il sınırlarının tamamını kapsar hale gelmiştir. Büyükşehir yönetiminden bir nevi bölge yönetimine geçiş olarak da değerlendirebileceğimiz bu önemli değişikliğin gerek kırsal alandaki sonuçları gerek hâlihazırdaki büyükşehir-ilçe belediyeleri arasındaki yetkilerin dağılımının, büyükşehir meclislerinin oluşumunun ve büyükşehir belediyelerinin bürokratik yapılanmasının giderek çok merkezli ve oldukça karmaşık hale gelen metropolleşme dinamikleriyle ne ölçüde uyumlu olduğu üzerine yeterince durulmamıştır (bir istisna için bkz: Arıkboğa, 2018). Bu bağlamda büyükşehir belediye sisteminin kendisinin de kentlerin siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal özellikleri ve gerek ulusal gerek uluslararası ağ bağlantılarındaki konumları göz önüne alınarak çeşitlendirilebileceği ve farklı uygulamalara gidilebileceği göz ardı edilmemelidir (Efe ve Gül, 2022). Ayrıca, İstanbul, İzmir ve Adana gibi kentlerde yapılan yatırımların ve bu kentler için alınan kararların sonuçları etki alanına giren çevre illere de yansımaktadır. Kent-bölge oluşumlarının Türkiye'de de görülmeye başlandığının işareti olarak okuyabileceğimiz bu gelişme, Keleş'in çalışmalarında da öne çıktığı üzere karar alma mekanizmalarını ve katılım süreçlerini daha da çetrefilli hale getirmektedir (Keleş, 1988, 2012a). Örneğin, İstanbul özelinde gerçekleşen bir ulaşım yatırımının, söz gelimi Tekirdağ'dan Kocaeli'ne kadar uzanan bölgeyi sosyal, kültürel, demografik açılardan etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Böyle bir ortamda katılımcı pratikler nasıl işletilecektir? (Ağırdır, 2020, s. 106). Belki bu noktada Henri Lefebvre'in kent/şehir hakkı bağlamında tartıştığı katılım ilkesinden yola çıkılabilir. Lefebvre (2020), toplumsal hareketlere de ilham veren bu çalışmasında kentsel alanın sermaye ve modern devletin tahakkümü altından çıkartılarak kentin asıl sahiplerinin ihtiyaçları ve talepleri eksininde gelişmesi gerektiğini savunur. Kendisine göre, kentsel kararlardan doğrudan etkilenen herkesin ikamet ettiği yere bakılmaksızın söz söyleme ve katılma hakkı bulunmaktadır (Purcell, 2002). Bu temel ilke çerçevesinde metropolleşme ve

kent-bölgeselleşmeyi göz önünde bulunduran katılım mekanizmaları geliştirilmeye çalışılabilir.

2008 ekonomik krizin etkisinin devam ettiği, sosyal adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin yıkıcı bir şekilde kendisini her geçen gün daha fazla hissettirdiği bir konjonktürde kentsel meseleleri sadece yönetim, katılım ve yerel demokrasi gibi konularla sınırlamak doğru olmayacaktır. 1945-75 arası dönemde Küresel Kuzey ülkelerde, yerel yönetimlerin Keynesyen refah devleti uygulamalarına da paralel olarak gelişen sosyal politika, toplu konut, toplu ulaşım gibi alanlarda emeğin yeniden üretimini sağlayan yetki ve sorumlulukları buluyordu. Her ne kadar 1980 sonrası yerel yönetimler daha fazla sermaye yanlısı politikalar izlemeye başlasa da seçim siyasetinin de etkisiyle bazı sosyal politika uygulamaları kalıcı oldu. Türkiye gibi Küresel Güney ülkelerde ise 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan yeni rejimlerinde gelirleri, yetki ve sorumlukları giderek artan yerel yönetimler önemli hale geldi (Savaşkan, 2017). Bununla birlikte IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin dayattıkları politikaların sonucu tarımda yaşanan çözülme, kentleşmeyi hızlandırdı (Davis, 2020). Teknolojik gelişmelerin, üretim sürecindeki dönüşümlerin ve erken sanayisizleşmenin de etkileriyle kapitalizmin artık yeterince iş yaratamıyor oluşu ve yaratılan işlerin de yoksulluktan çıkışı tam olarak sağlayamaması, kentleri bölüşüm politikaları açısından oldukça kırılganlaştırdı. Bu durum pandeminin etkisiyle daha da şiddetlendi. Türkiye'de de küresel ölçekte yaşanan gelişmelere paralel olarak sağlıklı gıdaya ve konuta ulaşım gibi en temel ihtiyaçların karşılanması kent yoksulları açısından oldukça zorlaştı. Yoksulluğun bu denli derinleşmesi ve yaygınlaşması dezavantajlı toplumsal kesimleri (kadınlar, çocuklar, yaşlılar, vb.) daha yıkıcı sonuçlarla yüzleştirebileceği gibi, Keleş'in "cumhuriyetçi kentleşme projesini" aksattığını vurguladığımız kentleşememiş bireylerin sayısını da arttırabilecektir (Keleş, 2005). Bir başka ifadeyle, yoksulluğun dolaylı ve istenmeyen sonuçlarından biri de kentsel hayatta ussal ve planlı bir toplumsal yaşamın inşasına katkı sağlayabilecek kenttaşların sayıca azalması ve bireysel çıkarları peşinde koşan insanların da artması olacaktır. Bu durum *-kuşkusuz-* yerel yönetimlerin baş etmek zorunda kaldıkları açmazları (*gecekondu sorunu gibi*) daha da çeşitlendirecektir. Bu nedenle, yeni bir kent yoksulluğu biçimiyle karşılaştığımız böyle bir dönemde, yerel yönetimlerin yenden dağıtım politikalarının ötesine geçecek şekilde kent ekonomilerinin şekillenmesine daha fazla müdahil olmaları gerekiyor. Emek piyasasında yaşanan gelişmeleri ve demografik dönüşümleri de göz önüne alarak sayıları giderek artan yalnız anneler, çalışmak zorunda olan yaşlılar ve emekliler, ne okulda ne de işte olan gençler gibi çeşitli toplumsal kesimlerin "farklılaşmış ihtiyaçları",

kriz anlarında geliştirdikleri dayanışma ağları, yerel yönetimlerden talep ve beklentileri önemli araştırma gündemleri olarak karşımıza çıkıyor (İPA, 2022).

Yapılan araştırmalar, kuraklık, aşırı sıcaklık, seller, orman yangınları gibi iklim değişikliğinin de tetiklediği afetlerin ekonomik krizlerde olduğu gibi en fazla kent yoksullarını, işsizleri ve kadınlar, yaşlılar başta olmak üzere dezavantajlı grupları etkilediğini gösteriyor. Afet sonrası yenilenen kentsel altyapı yatırımları, kamulaştırmalar, kentsel dönüşüm projeleri, yeni imar planları gibi şehircilik uygulamaları sermaye kesimleri açısından yeni olanaklar yaratırken sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri daha da görünür hale getiriyor. Zira dezavantajlı gruplar, doğal felaketlere karşı etkin bir kamu yönetiminin olmadığı ülkelerde maddi kayıplarının yanı sıra yerinden yurdundan oluyorlar ve göç etmeye zorlanıyorlar (Çoban, 2022; Tiryakioğlu, 2021). Bu durumu “ekolojik bunalım” vurgusu altında tartışan Keleş, söz konusu felaketlerin temel sorumlularının uluslararası bağlayıcı anlaşmaların kurallarına uymayan siyasal sistemlerin ve liberal ekonomik sistemin devamında ısrarcı olan grupların olduğunu işaret etmektedir (Keleş, 2021b, s. 278). Dolayısıyla kentsel düzeyde ekolojik felaketleri merkeze alarak geliştirilecek politikaların sosyal adalet ile olan ilişkisi göz önüne alınarak tartışılması gerekiyor (Çoban, 2022; Tiryakioğlu, 2021).

Kentleşmenin dünyada ve Türkiye’de aldığı yeni formların, kent çalışmalarındaki ana akım ve eleştirel tartışmaların açıklayıcı zeminlerini zayıflattığı birçok çalışmada vurgulanmaktadır (Bayırbağ, 2022; Brenner, 2013; Roy, 2011; Le Gales, 2016; Savaşkan ve Aksu Çam, 2019). Bu bağlamda, Keleş’in çalışmalarında tespit ettiğimiz yöntemsel tutarlılıklar, kentleşmeye dair sorunların ve açmazların sağlıklı bir zeminde tartışılmasını ve mevcut sorunlara/açmazlara tutarlı politika önerileri geliştirilmesini olanaklı kılmaktadır. Bir başka ifadeyle, kentleşmenin günümüzde vardığı düzeyin, kent ve yerel yönetimler çalışmalarında yeni soruları sormayı ve yeni sorunlarla yüzleşmeyi zorunlu kıldığı bir dönemde (Bayırbağ, 2022), Keleş’in çalışmalarının birikiminin, mevcut (kentsel) problemlerin kökenlerini anlamak ve geleceğe yönelik anlamlı/tutarlı çıkarımlarda bulunabilmek adına yol gösterici olacağını düşünmekteyiz.

Extended Abstract

From Ruşen Keleş's Experience to the Future: Understanding Transformation of Urbanization and Local Governments in Turkey and in the World

*

Tolgahan Aydın

ORCID: 0000-0002-8575-1270

Osman Savaşkan

ORCID: 0000-0003-0683-3006

Mustafa Kemal Bayırbağ

ORCID: 0000-0001-9094-6964

This article reviews the body of works by Ruşen Keleş on the transformation of urbanization and local governments in Turkey. We aim to delineate the main questions informing Keleş's thinking as a scholar of urbanisation and local government throughout almost half a century, and argue that his intellectual project ultimately targeted "institutionalization of urbanization and its administration in Turkey". Taking the concept of "public interest" as his departure point, Keleş carefully established the necessity for administrative reform (especially in the area of local governments) as a prerequisite for rational and just urbanisation. His works clearly points the finger at "a republican urbanization project", which could be run by rational/urbanized citizens within a democratic political culture. Keleş, who has also critically reviewed the policy choices of subsequent governments over several decades, focused on the consequences of the a) metropolitan management model, b) changing governance practices, c) and centralized planning processes that harm the autonomy of local governments, and the public interest. In this context, the three dimensions that are indispensable in Keleş's studies can be classified as follows: a) democratic political culture, b) the necessity of the rule of law and c) the existence of an administrative system that observes and prioritises the principle of public interest. Keleş constantly brings these three concerns to the front with the aim of completing the republican urbanization project. The body of his work stretching across the decades has systematically monitored the evolution of urbanisation and local governments in Turkey along those lines.

The study consists of three main sections, following the introduction. In the first section, Keleş's studies are discussed under four main headings. First, the main concern behind his works are examined with reference to the social and political context of Turkey. The main emphasis there is on the ways in which Ruşen Keleş handles the dynamics of Turkey's urbanization. The emphasis on the "unurbanized individuals", which Keleş frequently addresses in many of his studies, has been rooted in his observations about the social transformation of Turkey. According to Keleş, this situation is mostly related to the disconnection between industrialization and urbanization, and the irregular migration of rural poverty to the cities. Keleş also approaches the globalization discussions cautiously and opposes the practices that would harm the principle of public interest. Second, we discuss the main context of local government reforms through the lenses of Keleş's intellectual project, i.e. construction of the administrative framework for republican urbanization. This part focuses on Keleş's desire to create a system that can work in favor of public interest. Although Keleş strongly opposes the hollowing out of the unitary state, he considers localization as a complementary element of the republican urbanization project. Third, we focus on Keleş's emphasis on "citizen building", which can make "the modern republic project" work. According to Keleş, the existence of citizens who can contribute to the public interest is very crucial for an ideal urbanization. Fourth, we establish the links between the main insights of Keleş on the history of Turkey's urbanisation (and its administration) with the recent urbanization policies of Turkey.

In section two, departing from our key findings about Keleş's intellectual project and the lessons drawn from his various insights into Turkey's urbanisation and local governments, we lay out a future research agenda. In this section, we propose new research questions, also taking the cue from the recent scholarly debates on the concepts such as "city", "urban", "urban-rural dichotomy", "participation", "representation", etc. In addition, in this section, new challenges of urbanization in the 2020s are examined. While this section touches upon the new social and political opportunities for overcoming urban crises, it also evaluates the implications of an increasingly blurring urban-rural divide.

The third and last section of the article problematises what the future might hold in light of the current (social, economic, cultural, political, geographical) transformations. The main arguments in this section also take the cue from the works of Ruşen Keleş. One of the important highlights of this section is about how the strict control of the central governments over local

governments contradicts the concepts of local autonomy/democracy, which that are consistently emphasized in Keleş's studies. In particular, it is stated that participatory (formal) mechanisms would only be possible within participatory political culture. This section also raises a host of key issues about the future of Turkey's urbanization. One of the main emphases of this part is the need to focus on the possibilities offered by new venues of policymaking based on the active participation by now an increasingly urbanized citizenry, thereby contributing to the public interest. In addition, in this section, the effects of technological developments on cities and the new pressures created by regionalization on metropolitan areas (for example, the status of decision-making mechanisms) are also discussed. Another key area of discussion about the future of Turkey's urbanization is the negative effects of new forms of poverty on cities. It is argued that local governments should be key actors in coping with these new forms of poverty, which could otherwise hinder the republican urbanization project of Ruşen Keleş. This section, finally, talks about the potentially destructive effects of ecological crises on the disadvantaged social groups by referring Keleş's concern about the ecological depression.

Kaynakça/References

- Ağirdır, B. (2020). *Hikâyesini arayan gelecek*. İstanbul: Doğan Kitap
- Angel, J. (2021). New municipalism and the state: remunicipalising energy in Barcelona, from prosaics to process. *Antipode*, 53(2), 524-545.
- Arıkboğa, E. (2018). Yerinden yönetim ve merkezileşmiş büyükşehir sisteminde yetkilerin dağıtılması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-34.
- Arıkboğa, E. (2019). Vesayetten kurtulmuş demokratik yerel yönetim ihtiyacı. *Birikim*, 358-359, 49-56.
- Aydın, T. (2019). Kentsel siyasa yapım süreci ve vatandaş katılımı. B. U. Kocaoğlu (Der.), *Kamu yönetiminde doğrudan vatandaş katılımı* içinde (ss.133-155). İstanbul: İmaj Yayınevi.
- Bayırbağ, M. K. (2010). Local entrepreneurialism and state re-scaling in Turkey. *Urban Studies*, 47 (2), 363-385.
- Bayırbağ, M. K. (2013a). Continuity and change in public policy: Redistribution, exclusion and state rescaling in Turkey. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(4), 1123-1146.
- Bayırbağ, M. K. (2013b). Homo sum, humani nihil a me alienum puto': Kurtuluş yok tek başına!. *Praksis*, 16, 7-16.
- Bayırbağ, M. K. (2017). Kentsel politika planlaması, S. S. Özdemir, Ö. B. Özdemir Sarı ve N. Uzun (Der.), *Kent Planlama* içinde (ss. 427-452). Ankara: İmge Kitabevi.

- Bayırbağ, M. K. (2020). Fırtınanın gözünde: Zor zamanlarda kamu politikası analizi. C. U. Çiner (Der.), *Türkiye'de kamu politikaları: güncel konular ve eğilimler içinde* (ss. 35-48). Ankara: A.Ü. Yayınları.
- Bayırbağ, M. K. (2022). Tebdil-i Mekân. E. Acara ve M. Penpecioglu (Der.), *Tamamlanmamış kentsel devrim içinde* (ss. 71-93). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayırbağ, M. K. ve Penpecioglu, M. (2017). Urban crisis: Limits to governance of alienation. *Urban Studies*, 54(9), 2056-2071.
- Bayraktar, U. (2016). Sürdürülebilir kentler yerel müşterekler siyaseti için e-katılım. *TESEV Sürdürülebilir Kalkınma Raporları* (içinde) 13 Nisan 2022 tarihinde <https://www.tesev.org.tr/tr/research/surdurulebilir-kentler-yerel-musterekler-siyaseti-icin-e-katilim/> adresinden erişildi.
- Blanco, I, Salazar, Y.ve Bianchi, I. (2020). Urban governance and political change under a radical left government: The case of Barcelona. *Journal of Urban Affairs*, 42(1), 18-38.
- Brenner, N. (2013). Theses on urbanization. *Public Culture*, 25(1), 85-114.
- Buğra, A. (2018). Social policy and different dimensions of inequality in Turkey: A historical overview. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(4), 318-331.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2021). *Türkiye'de yeni kapitalizm: siyaset, din ve iş dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cumbers, A. ve Paul, F. (2022). Remunicipalisation, mutating neoliberalism, and the conjuncture. *Antipode*, 54(1), 197-217.
- Çaycı, B. ve Karagülle, A. E. (2014). Mobil iletişim teknolojileriyle değişen örgütlenme biçimleri: Ağlarda örgütlenen toplumsal hareketler. *Journal of Yaşar University*, 9(36), 6261 – 6380.
- Çoban, A. (2022). Toplum-doğa etkileşimi olarak afetleşme. *İstanbul: Kent Araştırmaları ve Düşünce Dergisi*, 4, 10-14.
- Davis, M. (2020). *Gecekondu gezegeni*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Doğan, S. (2019). *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasi Yabancılaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Efe, S. ve Gül, H. (2022). Devletin mekânsal yeniden ölçeklendirilmesine farklı bir bakış: Türkiye'deki büyükşehirlerin kent-bölgeselleşme temelli bir analizi ve sınıflandırması. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 31(1), 1-34.
- Erman, T. (2001). The politics of squatter (gecekondu) studies in Turkey: The changing representations of rural migrants in the academic discourse. *Urban Studies*, 38(7), 983–1002.
- Geniş, Ş. (2007). Producing elite localities: The rise of gated communities in Istanbul. *Urban Studies*, 44(4), 771–798.
- Hürriyet (2019, 26 Haziran). *Bakan Kurum açıkladı! 10.2 milyon kişi başvurdu*. 20 Nisan 2022 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakan-kurum-acikladi-10-2-milyon-kisi-basvurdu-41255688> adresinden erişildi.
- İPA (İstanbul Planlama Ajansı) (2022). *Ekonomik krizin kaskacında İstanbul'da geçim ve dayanışma*. İstanbul: İPA Yayınları. <https://ipa.istanbul/wp->

content/uploads/2022/03/Ekonomik-Krizin-Kiskacinda-Istanbulda-Gecim-Ve-Dayanisma-Arastirmasi.pdf. adresinden erişildi.

- Jakli, L. ve Stenberg, M. (2021). Everyday illiberalism: How Hungarian subnational politics propel single-party dominance. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 34(2), 315-334.
- Joy, M. ve Vogel, R. K. (2021). Beyond neoliberalism: A policy agenda for a progressive city. *Urban Affairs Review*. <https://doi.org/10.1177/1078087420984241>
- Kahraman, L. (1999). Prof. Dr. Ruşen Keleş'in yaşamı, yapıtları, fikirleri, uygulamaları ve türk toplumsal yaşamına katkıları: kamu yönetimi ve siyaset bilimi açısından bir araştırma. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kaplıca, K. (2019). *Ekonomideki payı en yüksek illeri kim yönetecek*. 9 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/ekonomideki-payi-en-yuksek-illeri-kim-yonetecek> adresinden erişildi.
- Keleş, R. (1976). Kentleşme ve kamu yararı. *Ekonomi-hukuk kongresi tutanağı* içinde (ss. 33-35), Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Keleş, R. (1978). İdeolojiler, kent politikaları ve üçüncü dünya. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 31 (1-4), 5-9.
- Keleş, R. (1982). Yerel yönetimlerin özerkliği ve bir örnekolay. *Seha L. Meray'a armağan (Cilt 2)* içinde (ss. 411-428). Ankara: Ziraat Bankası Matbaası.
- Keleş, R. (1983). Atatürk, çağdaş Ankara ve kentbilim, *İnsan Hakları Yılığ*, 3-4, 140-151.
- Keleş, R. (1986a). Kentleşme ve kamu yönetimi sorunları. *Hızlı şehirleşmenin yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlar* içinde (ss. 131-156), İstanbul: SİSAV.
- Keleş, R. (1986b). Ernst Reuter ve Türk kentbilimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 19(3), 81-98.
- Keleş, R. (1988). *Türkiye'de kent yönetimi*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği
- Keleş, R. (1990). Yerel yönetimler, sivil toplumun örgütlenmesi ve demokrasi, A. Işık ve M. Gülmez (Der.), *Cahit Talas'a armağan* içinde (ss. 321-329). Ankara: Mülkiyeliler Birliği.
- Keleş, R. (1993). *Kent ve siyaset üzerine yazılar (1975-1992)*, İstanbul: IULA: Yerel Yönetim Dünyası.
- Keleş, R. (1994). Kent ve çevre haklarının korunması üzerine gözlemler. *Prof. Dr. Yılmaz Gülnal'a Armağan, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3-4), 275-281.
- Keleş, R. (1995a). Kent insanı, kentleşme ve düşünce özgürlüğü, düşünceye saygı. M. M. Doğan (Der.), *Düşünce özgürlüğü yazıları* içinde (ss. 24-30), Ankara: Edebiyatçılar Derneği Yayını.
- Keleş, R. (1995b). Yerel demokrasi için yargı güvencesi. *Prof. Dr. Turan Güneş'e Armağan, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(3-4), 251-256.
- Keleş, R. (1995c). Hizmette halka yakınlık (subsidiarity) ilkesi ve yerel yönetimleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 4(1), 3-14.
- Keleş, R. (1998a). Yerel halk oylaması. *M.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi Özel Sayı, Prof. Dr. Halil Nadaroğlu'na Armağan*, 14(1), 219-236.

- Keleş, R. (2000). Kent ve çevre değerleri bağlamında kamu yararı kavramı. M. Ersoy ve Ç. Keskinok (Der.), *Mekân planlama ve yargı denetimi* içinde (ss. 1-14). Ankara: Yargı Yayınevi.
- Keleş, R. (2001). Küreselleşme ve yerel yönetimler. *Cevat Geray'a Armağan* içinde (ss. 563-574), Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Keleş, R. (2005). Kent ve kültür üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 246, 9-18.
- Keleş, R. (2008a). *Uyumlu kentleşmeden ne anlıyoruz*. Dünya Mimarlık ve HABİTAT Günü, Mimarlar Odası Antalya Şubesi.
- Keleş, R. (2008b). Yönetişim kavramına eleştirel bir yaklaşım. Ş. Sayhan ve Y. Karlıklı (Der.), *Prof. Dr. Ali Ülkü Azrak'a armağanı* içinde (ss. 177-187), İstanbul: Çizgi Yayınevi.
- Keleş, R. (2009). Yerel yönetimlerde demokratik katılım. *Yerel Yönetimler, Katılımcılık ve Kent Konseyi Paneli Sözlü Bildirisi*, Hatay: Mimarlar Odası Hatay Şubesi.
- Keleş, R. (2010). Türkiye'de kentleşme kime ne kazandırıyor?. *İdealkent*, 1(1), 28-31.
- Keleş, R. (2011a). *Son Dönemin Kentleşme Politikaları ve Yerel Yönetimler*. TMMOB Mimarlar Odası Şubesi İzmir Şubesi.
- Keleş, R. (2011b). Planlama ve siyaset ilişkileri üzerine. 6. *İstanbul Buluşmaları: "İstanbul: Planlama ve Siyaset"*, içinde. İstanbul: TMMOB Yayınları.
- Keleş, R. (2011c). Ulusal yönetim birimlerinin özerkliği üzerine. A. Kesik ve H. Canpolat (Der.), *Küreselleşme ve kamu yönetiminde dönüşüm* içinde (ss. 11-28). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Keleş, R. (2012a). Anakentlerin dünü, bugünü ve yarını. 3. *Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 1-12). Ankara: Matsa Basımevi.
- Keleş, R. (2012b). Kamusal alan, kentleşme ve kentlilik bilinci. *Güney Mimarlık*, 10, 10-12.
- Keleş, R. (2013a). Kentli hakları üzerine. K. Akkoyunlu Ertan (Der.), *Yeni Kuşak insan hakları* içinde (ss. 113-148). Ankara: TODAİE Yayınları.
- Keleş, R. (2013b). *Kentleşme süreci ve taşınmaz mülkiyeti*. 1. Uluslararası Kentsel Dönüşüm Sempozyumu-KENTD-2013.
- Keleş, R. (2015). *Kent, kentsel siyaset ve çevre yazuları (1993-2014)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Keleş, R. (2016). Anakent yönetimlerini yeniden düzenleyen yasa ne getirdi ne götürdü?. *KAYSEM 10 Bildiri Kitabı* içinde (ss. 19-24). İzmir: KAYSEM 10.
- Keleş, R. (2020). Yerel demokrasiyi merkezîyetçilik virüsünden arındırmak. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 45-58.
- Keleş, R. (2021a). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2021b). Ekolojik bunalım üzerine. *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 16(36), 277-278.
- Keleş, R. ve Özgül, C. G. (2017). Belediye organlarına "kayyum" atamaları üzerine bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), 299-313.
- Köktürk, E. (2008). Metropol Akademi, Ruşen Keleş ile söyleşi. *Today's Metropol Dergisi*, 2, 15, 110-123.
- Köse, H. D. (2021). Yeni kamu işletmeciliği ve güçlü belediye başkanı: Adana, Eskişehir ve Şanlıurfa örnekleri. *İdealkent*, 12(32), 650-675.

- Le Galès, P. (2016). Neoliberalism and urban change: Stretching a good idea too far?. *Territory, Politics, Governance*, 4(2), 154-172.
- Lefebvre, H. (2020). *Şehir hakkı*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Lefebvre, H. (2021) *Kentsel devrim*. İstanbul: Sel Yayınları.
- MacroTrends (2022). *Largest world cities by population, 2022 metro area rankings*. 5 Nisan 2022 tarihinde <https://www.macrotrends.net/cities/largest-cities-by-population> adresinden erişildi.
- Mengi, A. (2021a). Kent ve hukuk bağlamında kent yönetiminde karmaşa. S. Ersavaş Kavanoz, A. Uzun & H. Şengün (Ed.), *Karmaşık sorunlar ve kent içinde* (ss. 87-109). Astana Yayınları: Ankara.
- Mengi, A. (2021b). Türkiye’de yerel yönetim krizi. M. Güneş & H. Gül (Der.), *Türkiye’de devlet ve kriz içinde* (ss. 243-272). Sentez Yayınları: Ankara.
- McFarlane, C. ve Rutherford, J. (2008). Political infrastructures: Governing and experiencing the fabric of the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32 (2), 363-374.
- O’Dwyer, C. ve Stenberg, M. (2021). Local-level democratic backsliding? The consolidation of aspiring dominant-party regimes in Hungary and Poland. *Government and Opposition*.
- Orhangazi, Ö. ve Yeldan, E. (2021). The re-making of the Turkish Crisis. *Development and Change*, 52(3), 460-503.
- Özata, T. (2020). Visibility through invisibility: Spatialized political subjectivities of Alevi youth. *New Perspectives on Turkey*, 62, 3-25.
- Park, R. (2015). Şehir: Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler. (P. K. Karagil, Çeviri), E. Park ve E. Burgess (Der.), *Şehir: Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler içinde* (ss. 37-88). Heretik: Ankara.
- Park, R. ve Burgess, E. (2015) *Şehir: Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler*. (P. K. Karagil, Çeviri), Ankara: Heretik.
- Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*, 58(2-3), 99-108.
- Roy, A. (2011). Slumdog cities: Rethinking subaltern urbanism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35 (2), 223-238.
- Saunders, P. (1986). *Social theory and urban question*. New York: Routledge.
- Savaşkan, O. (2017). 2000 sonrası Türkiye’inde yerel yönetimler reform süreci. *Toplum ve Bilim*, 141, 173-194.
- Savaşkan, O. (2018). Yerel yönetimler ve Türkiye’de hükümet ve iş dünyası ilişkilerinin değişen dinamikleri: Karşılaştırmalı bir analiz. O. Savaşkan ve M. Ertan (Der.), *Türkiye’nin büyük dönüşümü: Ayşe Buğra’ya armağan içinde* (ss.99-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savaşkan, O. (2019). Türkiye’de yerel yönetimler ve AKP belediyciliği. *Birikim*, 358-359, 88-99.
- Savaşkan, O. (2020). Türkiye’de belediye başkanı olmak: Sınırlar, stratejiler ve meşruiyet. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 29(2), 57-83.

- Savaşkan, O. (2021). Zor zamanlarda yerelde(n) iktidar olmak. *İkinci Yüzyıl Dergi*, 5, 54-60.
- Savaşkan, O. (2022). Kent hakkı ve katılım tartışmaları: Aktörler, talepler ve stratejiler. R. K. Özasan (Der.), *Kentli hakları içinde* (ss. 325-364). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Savaşkan, O. ve Aksu Çam, Ç. (2019). Kentsel siyaset literatürünün Türkiye yazımındaki serüveni: Politik ekonomi ve kurumsalcı yaklaşımların eleştirel bir değerlendirmesi. *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 14(32), 147-182.
- Sheller, M. (2018). *Mobility justice: The politics of movement in an age of extremes*. London, Brooklyn NY: Verso.
- Simmel, G. (2005). Metropol ve zihinsel yaşam. A. Aydoğan (Der.), *Şehir ve cemiyet içinde* (ss. 167-184). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Stavrides, S. (2016). *Kentsel heterotopya: Özgürlükler mekânı olarak eşikler kentine doğru*. (A. Karatay, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Şahin, S. Z. (2017). Türkiye'de kamu yönetimi temel kanunu tasansından bugüne mekânsal planlama mevzuatı ve uygulamalarının dönüşümü ve etkileri. *Memleket Siyaset Yönetim*, 12(28), 53-80.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şengül, H. T. (2015). Gezi başkaldırısı ertesinde kent mekânı ve siyasal alanın yeni dinamikleri. *METU JFA*, 32(1), 1-20.
- Tiryakioğlu, M. (2021). *Afetlerle yoksullaşma: Salgınlar, göçler ve eşitsizlikler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TÜİK Haber Bülteni (2022). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2021*. 4 Şubat 2021 tarihinde TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonucdari-2021-45500> adresinden erişildi.
- Ünsal, Ö. (2019). Neoliberal kent politikaları ve direnişin siyaseti: İstanbul'da yeni kentsel mücadeleler. A.B. Candan ve C. Özbay (Der.), *Yeni İstanbul çalışmaları: Sınırlar, mücadeleler, açılımlar içinde* (ss.175-196). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme. B. Duru ve A. Alkan (Der.), *20. yüzyıl kenti içinde* (ss. 77-106). Ankara: İmge Kitabevi.
- Yalçın, B. (2019) Yerel yönetimler demokrasi okulu olacaksa. *Birikim*, 358-359, 42-48.